

Handelshøyskolen BI

MAN 50211 Ledelse; makt og mening

Term paper 60% - W

Predefinert informasjon

Startdato:	17-10-2022 09:00 CEST	Termin:	202310
Sluttdato:	22-05-2023 12:00 CEST	Vurderingsform:	Norsk 6-trinns skala (A-F)
Eksamensform:	P		
Flowkode:	202310 10063 IN09 W P		
Intern sensor:	(Anonymisert)		

Navn:

Svein Oskar Frigstad

Informasjon fra deltaker

Tittel *:	Frederik de Klerk – var hans bidrag til flertallsstyre i Sør-Afrika en pragmatisk eller verdibasert handling?		
Navn på veileder *:	Kristian Alm		
Inneholder besvarelsen konfidensielt materiale?:	Nei	Kan besvarelsen offentliggjøres?:	Ja

Gruppe

Gruppenavn:	(Anonymisert)
Gruppenummer:	7
Andre medlemmer i gruppen:	Deltakeren har innlevert i en enkeltmannsgruppe

Prosjektoppgave

ved Handelshøyskolen BI

Frederik de Klerk – var hans bidrag til flertallsstyre i Sør-Afrika en pragmatisk eller verdibasert handling?

Eksamenskode og navn:

MAN 50211 – Ledelse, makt og mening

Utleveringsdato:

17.10.2022

Innleveringsdato:

22.05.2023

Stuedsted:

BI Oslo

Innhold

1.0 INNLEDNING	1
2.0 BIOGRAFI	3
3.0 METODE	4
3.1. SAMFUNNSVITENSKAP OG METODE	4
3.2 HERMENEUTIKK OG FORSTÅELSE	5
3.3 VALG AV KILDER OG KILDEKRITIKK.....	9
4.0 PROBLEMSTILLING	10
4.1 HOVEDPROBLEMSTILLING.....	10
4.2 UNDERPROBLEMSTILLINGER	10
5.0 DRØFTING OG ANALYSE	11
5.1 VAR FREDERIK DE KLERK EN PRAGMATISK LEDER OG VAR HANS VALG STYRT AV REAKTIVE HANDLINGER TILPASSET FORVENTNINGER FRA VERDENSSAMFUNNET?.....	11
5.1.1 <i>Grunnleggende om makt</i>	11
5.1.2 <i>Makten som et system</i>	13
5.1.3 <i>En konfliktmodell for makt</i>	13
5.1.4 <i>Typer av ledere</i>	14
5.1.5 <i>Politisk kompetanse</i>	15
5.1.6 <i>Frederik de Klerk som leder i sin tid</i>	15
5.2 VAR FREDERIK DE KLERKS VALG STYRT AV EN INDRE OVERBEVISNING BASERT PÅ ETISKE ELLER MORALSKE VERDIER OG PRINSIPPER?	21
5.2.1 <i>Grunnleggende om etikk</i>	21
5.2.2 <i>Retninger innen etisk teori</i>	22
5.2.3 <i>Etikk og samfunn</i>	24
5.2.4 <i>Personlig integritet og etikk</i>	25
5.2.5 <i>Frederik de Klerk og hans verdivalg</i>	26
5.3 I HVILKEN GRAD KAN TEORIEN OM DEFINERENDE ØYEBLIKK BELYSE VALGET OM Å GI FRA SEG OVERMAKTEN TIL ET DEMOKRATISK VALGT FLERTALLSTYRE?	32
5.3.1 <i>Definerende øyeblikk</i>	32
5.3.2 <i>Erfaringer og dannelse</i>	32
5.3.2 <i>Frederik de Klerk og hans definerende øyeblikk</i>	33
6.0 AVSLUTNING OG KONKLUSJON	36
REFERANSER	38

Sammendrag

Frederik Willem de Klerk var Sør-Afrikas siste president i apartheid-tiden. Han fikk Nobels fredspris sammen med Nelson Mandela i 1993 for å ha bidratt til at alle landets borgere fikk stemmerett og andre rettigheter, svarte som hvite.

Jeg ble nysgjerrig på ham som leder da han bidro til dette til tross for en fortid i nasjonalistpartiet som utviklet landets overgripende raseskillepolitikk. Hvorfor valgte presidenten som han gjorde? Hadde han ikke noe annet valg? Var dette en måte å beholde makt på eller lå det en annen og dypere motivasjon bak? Eller var handlingene rett og slett basert på rettskaffenhet og et stødig moralsk kompass?

F.W De Klerk har i ettertid blitt både rost og kritisert, og brukte selv tiden de senere årene av sitt liv til påvirkning av andre politiske ledere gjennom et internasjonalt lederforum. Etter sin død publiserte hans etterkommere et opptak hvor han gir en uforbeholden unnskyldning til den svarte befolkningen i Sør-Afrika.

I denne oppgaven forsøker jeg å belyse om hans bidrag til flertallsstyre og demokrati i Sør-Afrika var en pragmatisk eller verdibasert handling. Gjennom analyse av biografiske, selvbiografiske og historiske tekster basert på teoretiske modeller om makt, etikk og definerende valg fremkommer en tydelig endring og utvikling av hvordan han selv har forholdt seg til problemstillingen.

Min konklusjon er at valget fremstår som verdibasert med et tydelig innslag av etisk forpliktelse i F.W de Klerks ledergjerning, selv om en slik erkjennelse kan ha forsterket seg i ettertid. Både samtidige og nyere kilder støtter opp om en slik vurdering, og hans håp for et demokratisk Sør-Afrika med plass til alle var tydelig allerede da han fortsatt satt ved makten og mottok Nobels fredspris. Selv hans kritikere er klare på at uten F.W de Klerks sterke lederskap og veivalg ville utgangspunktet for fred og forsoning hatt dårligere grobunn selv om utfordringene fortsatt er mange i dette konfliktfylte landet helt sør på det Afrikanske kontinent.

1.0 Innledning

Frederik Willem de Klerk var president i Sør-Afrika i perioden 1989-1994. Under sitt presidentskap tok han initiativ for å avvikle apartheid og fremforhandle en ny grunnlov som ble vedtatt i desember 1993. Nelson Mandela ble valgt til landets første svarte president i april 1994. Nå var fremtiden åpen for et nytt Sør-Afrika.

Diskriminering og raseskille var ikke noe nytt som ble innført i Sør-Afrika i siste halvdel av det forrige århundre. Segregeringslover hadde vært der både under det britiske kolonistyre og senere under boerne som nedstammet fra de tidlige nederlandske bosettere (De Klerk, 1998, s.15). African National Congress (ANC) som senere fikk Nelson Mandela som sin frontfigur, hadde allerede tidlig på 1940-tallet fremlagt det de kalte 'African Claims' med legitime krav om fullverdige borgerrettigheter og slutt på alle raseskillelover (Meredith, 2011, s. 118).

Det skulle gå motsatt vei. Raseskillepolitikken ble systematisert og gradvis integrert i nærmest all lovgivning under Nasjonalistpartiets styre fra de overtok makten i 1948 (De Klerk, 1998, s.15). Både boligforhold, utdanning, arbeidsliv og mulighet for politisk innflytelse var strengt regulert (Meredith, 2011, s.117). Statsminister Hans Stridjom uttalte i 1956 at den eneste måten å beholde makten, er ved å dominere – og den eneste måten å beholde en slik dominans, er ved å holde tilbake muligheten til å stemme for såkalte 'ikke-europeere' – en ofte brukt omtale av den svarte befolkningen (Meredith, 2011, s. 117).

Ideologien som understøttet apartheid ble styrket og videreutviklet under Hendrik Verwoerd som ble statsminister i 1958 (Meredith, 2011, s. 120). Han er senere blitt kjent som arkitekten bak apartheid, og han introduserte begrepet separat utvikling som en eufemisme basert på økonomisk teori (Venter, 1999). Bare gjennom separat utvikling i adskilte områder, ville økonomisk vekst i fremgangsrike deler av landet medføre vekst også i underutviklede områder (Venter, 1999). Fra et etisk synspunkt forsvarte tilhengerne politikken med at frihet og uavhengighet ville være til stede for alle, om enn i separate områder, og at separasjon var den beste måten å unngå fordommer og forebygge konflikt (Keet, 1957). Målet ble sagt å være fremvekst av blomstrende 'svarte' stater side om side med et fremgangsrik 'hvit' stat sameksisterende i union og harmoni (Meredith, 2011, s.121).

F.W de Klerk støttet i ung alder et slikt tankesett (De Klerk, 1998, s.30). Det var ikke uventet da han vokste opp i et miljø og en politisk tradisjon med både far og bestefar som aktive politikere i Nasjonalistpartiet (De Klerk, 1998, s.10).

Konsekvensene av politikken ble imidlertid dramatisk med systematisk forfølgelse og forflytning av den svarte populasjonen, ofte omtalt som gjennomføringen av stor-apartheid (Meredith, 2011, s.414). Samtidig hadde imidlertid Sør-Afrika som nasjon en raskt voksende økonomi og svært gode internasjonale relasjoner (Meredith, 2011, s.412). Tidlige vendepunkter var kanskje Nelson Mandelas fengsling i 1964 og Sharpeville-massakren i 1969, men likevel var det først og fremst endringer utenfor Sør-Afrika som etter hvert medførte en varig endring i synet fra verden utenfor (Meredith, 2011, s.386).

De hvite makthaverne hadde med rette grunn til å frykte tap av makt og innflytelse dersom ikke den svarte befolkningen ble holdt under kontroll. Den svarte frigjøringskampen fikk imidlertid en kraftinnsprøyting da portugiserne i 1974 mistet kontrollen i nabolandene Angola og Mosambik støttet av Cuba og Sovjetunionen. (Meredith, 2011, s. 419). Dette fyrte opp under frykten hos myndighetene for ytterligere kommunistisk overtakelse i regionen (Meredith, 2011, s.116). I nabolandet Rhodesia, som var styrt av en hvit overmakt etter uavhengigheten fra Storbritannia, støttet Sør-Afrika likevel overgangen til flertallsstyre der. De innså at overgangen da ble mer kontrollert og at buffersonen mot afrikansk frigjøring i nabolandene likevel var tapt (Meredith, 2011, s. 425).

Verdensopinionen vendte seg gradvis mot de hvite makthaverne, og FN vedtok økonomiske sanksjoner mot landet (Meredith, 2011, s.426). Ved kommunismens fall i Europa i 1989 mistet regjeringen også støtten fra konservative støttespillere som president Ronald Reagan i USA og statsminister Margaret Thatcher i Storbritannia (Meredith, 2011, s.432). Reformen ble diskutert internt som en nødvendighet for å sikre Sør-Afrikas plass i den vestlige verden og gi rom for økonomisk stabilitet (Meredith, 2011, s.424). Det er i dette landskapet F.W de Klerk tar over som president og står foran politiske valg som skal få avgjørende betydning for både landets videre utvikling, den svarte befolkningens rettigheter og dessuten for hans egen maktposisjon.

2.0 Biografi

Frederik Willem de Klerk ble født i Johannesburg i Sør-Afrika 18. mars 1936. Han vokste opp i provinsen Transvaal hvor afrikandernes språk og kulturarv stod sterkt. Hans far var politisk aktiv i Nasjonalistpartiet og i regjeringsapparatet, og han vokste opp i et miljø hvor politikk og samfunnsliv preget tilværelsen (De Klerk, 1998, s. 12). Frederik Willem de Klerk var selv bare 12 år gammel da Nasjonalistpartiet vant valget i 1948 (De Klerk, 1998, s.14). Han ble utdannet til advokat på det konservative Potchefstroom University for Christian Higher Education i 1958 og giftet seg med sin kone Marike i 1959 (De Klerk, 1998, s. 32). I studietiden og de etterfølgende år var han politisk engasjert, men den politiske karrieren startet for alvor først da han ble valgt som parlamentsmedlem i 1972 (De Klerk, 1998, s. 46).

Før han ble president hadde han flere sentrale ministerposter under ulike statsledere bl.a. mineral-og energiminister, post- og telekommunikasjonsminister, sosialminister, gruvedrift og miljøplanleggingsminister, innenriksminister og utdanningsminister. Han var også øverste leder av underhuset i parlamentet og det nasjonale sikkerhetsrådet som senere ble kritisert for sine metoder. Etter at han ble valgt som leder for Nasjonalistpartiet, ble han valgt til Sør-Afrikas president i september 1989 (De Klerk, 1998, s.159).

F.W Klerk ble tildelt Nobels fredspris sammen med Nelson Mandela i desember 1993 i forbindelse med at den nye grunnloven ble vedtatt. Nobelkomiteen la i sin begrunnelse vekt på begge prisvinnerens innsats for en fredelig avvikling av apartheid-regimet og for å skape et fundament for et nytt demokratisk Sør-Afrika (The Nobel Peace Prize, 1993). Begge ble hedret for en drivkraft mot forsoning i stedet for å se bakover mot fortidens sår, med personlig integritet og personlig mot (The Nobel Peace Prize, 1993).

I det etterfølgende valget som ble avholdt i april 1994 vant African National Congress (ANC) med absolutt flertall, men ble etterfulgt av de gamle makthaverne i Nasjonalistpartiet på andre plass (De Klerk, 1998, s. 335). Frederik de Klerk ble en av landets to vise-presidenter, sammen med Thabo Mbeki fra

ANC, under president Nelson Mandela, en rolle han beholdt frem til han selv valgte å gå ut av regjeringen i juni 1996 (De Klerk, 1998, s.362).

Året etter trakk han seg fra aktiv politikk og brukte resten av sitt offisielle liv på formidling av lederskap og demokratiske verdier. Han stiftet organisasjonen 'Global Leadership Foundation' i 2004 og fungerte som leder frem til 2021. Han holdt foredrag og deltok på internasjonale møter og konferanser med et budskap for å fremme harmoniske relasjoner i multikulturelle samfunn, et håp for hele Afrikas fremtid og utfordringer som møter verden inn i et nytt årtusen (Global Leadership Foundation, 2020).

Frederik de Klerk døde 11. november 2021. Han ble 85 år gammel.

3.0 Metode

3.1. Samfunnsvitenskap og metode

Samfunnsvitenskapene har hatt stor betydning for vår identitet og selvforståelse, for vår forståelse av mellommenneskelige relasjoner og samfunnet som helhet (Grønmo, 2004, s. 8). De samfunnsvitenskapelige eller historisk-filosofiske fags metode skiller seg imidlertid fra naturvitenskapene. I samfunnsvitenskap legger vi vekt på at opplevde sannheter utfordres ved at vi hele tiden fortolker verden omkring oss. Det gjelder både når vi tenker, opplever eller utfører handlinger.

Vitenskapelig metodelære og vitenskapsfilosofi har gjennom historien utviklet seg i nær tilknytning til naturvitenskapene, og vi lever i en verden der fremskritt og teknologisk utvikling opptar en sentral plass. Samfunnsvitenskapens betydning kan imidlertid ikke ses på som underordnet hvis vi vil forstå det som skjer. Avgjørende er da at den forsvarer sin plass blant de andre vitenskapene, både ut ifra sin samfunnsmessige betydning og interne kriterier for vitenskap slik som objektivitet og begrunnbarhet (Krogh, 2003, s. 6). De humanistiske fag slik som historie, språk og kunst, blir således både en del av og en viktig nøkkel til forståelsen av kultur og endringer i samfunnet (Krogh, 2003, s.6).

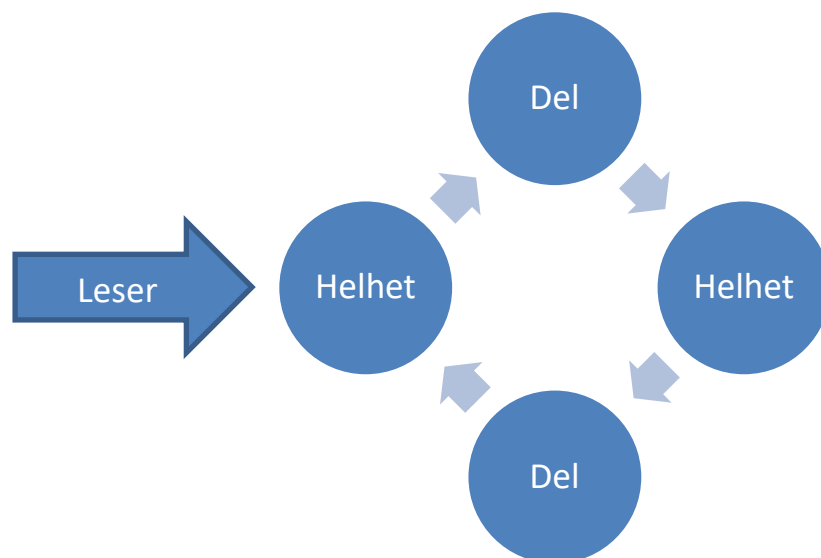
En utfordring ved samfunnsvitenskapen er at den er en del av det samfunnet den studerer (Grønmo, 2004, s. 9). Samfunnsforskere er ikke bare tilskuere, men også deltakere slik at samfunnsforskere med andre ord er en del av sitt eget studieobjekt (Skjervheim, 1996). Det er på denne måten samfunnsvitenskapen kan hevdes å være grunnleggende forskjellig fra naturvitenskapen (Grønmo, 2004, s.9). Konsekvensen av dette blir at gjennomføringen av forskningen kan påvirke den eller de som studeres, og i tillegg kan forskerens egen bakgrunn og erfaringer påvirke oppfatningen og forståelsen av de samfunnsforholdene som studeres (Grønmo, 2004, s. 9).

Metodene som benyttes vil derfor ofte være forskjellige fra naturvitenskapen, og i samfunnsvitenskap benyttes ofte en kvalitativ tilnærming. Viktigere rent metodologisk er likevel ikke hva slags typer data eller metoder som benyttes, men hvordan undersøkelser av samfunnsmessige forhold skal fortolkes (Grønmo, 2004, s.11). Det er i denne sammenheng begrepet hermeneutikk blir sentralt.

3.2 Hermeneutikk og forståelse

Hermeneutikk kan omtales som forståelselære eller fortolkningslære (Krogh, 2003, s.214). Vitenskapsteorien om hermeneutikk legger således til rette for at vi analyserer fortolkningene våre, og hele tiden utvikler våre oppfatninger av virkeligheten. Vi kan hevde at all erkjennelse eller overbevisning i bunn og grunn hviler på våre fortolkninger og forståelse. Teorien omfatter noen sentrale begreper som i det videre kortfattet presenteres.

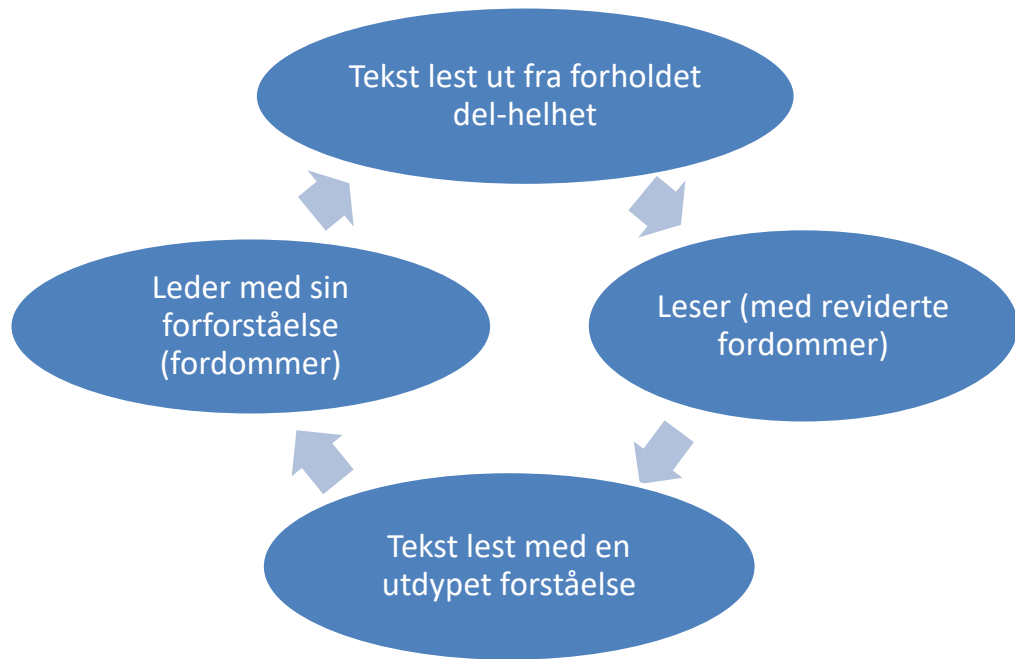
Opphavet til 'den hermeneutiske sirkel' stammer fra den klassiske filologen Friedrich Ast som levde fra 1778-1841 (Krogh, 2003, s. 224). Grunntanken med bruk av symbolet sirkel i forståelsesteorien er at de enkelte deler av en helhet blir gjort forståelig gjennom sitt forhold til denne helheten og dens andre deler (Krogh, 2003, s.225). Eller sagt på en annen måte: hvordan delene skal fortolkes, avhenger av hvordan helheten fortolkes, og hvordan helheten fortolkes, avhenger av hvordan konteksten fortolkes og omvendt (Johannesen, 2010, s.365). Dette er skjematisk fremstilt i figur 1, men denne forståelsen er forenklet i forhold til det vi i dag forstår med den hermeneutiske sirkel.

Figur 1. Den hermeneutiske sirkel - forholdet mellom del og helhet

Den hermeneutiske tradisjonen ble videreført av den tyske filosofen Friedrich Schleiermacher (1768-1834) med en mer allmenn teori om forståelse som går ut på at forståelse krever en kontinuerlig fortolkning for å unngå misforståelser og feiltolkning (Krogh, 2003, s. 228). Det var imidlertid først med Hans-Georg Gadamer (1900-2002) at forståelselæren ble levendegjort med eksempler på hvordan han mener menneskelig forståelse oppstår og utvikler seg (Krogh, 2003, s. 237). Han beskriver noe grunnleggende ved mennesket som et vesen som forsøker å forstå den historiske og sosiale virksomhet vi er en del av (Krogh, 2003, s.238). Hermeneutikken er med dette noe mer enn en metode, men en generell teori om hva forståelse er (Krogh, 2003, s. 239).

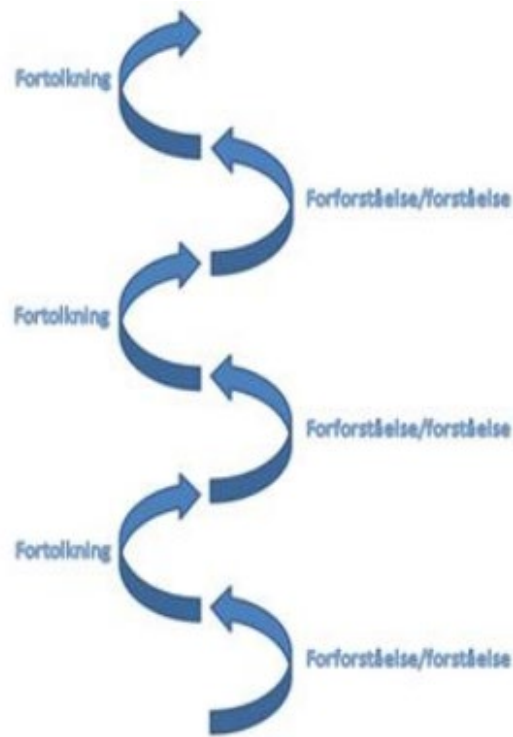
Sentralt hos Gadamer er begrepet 'fjerd' eller forforståelse, som han mener er et grunntrekk ved mennesket (Krogh, 2003, s.240). Fordommer fremstår her som et positivt begrep fordi fjerd ikke er noen hindring, men snarere betraktes som forutsetninger for forståelse og utvikling av innsikt (Krogh, 2003, s.244). Den hermeneutiske sirkelen handler nettopp om at leserens forståelse forutsetter en annen forutgående forståelse, som vist i figur 2.

Figur 2. Den hermeneutiske sirkel – med fordommer og forforståelse

I studier av historiske hendelser og skikkelser er det helt sentralt at all forståelse blir umulig uten forforståelse, fordi vi tar utgangspunkt i den forståelse vår egen periode gir (Krogh, 2003, s.244). Vi kan aldri bli kvitt vår bakgrunn og våre erfaringer, og ingen forståelse kan starte helt objektivt. Både objektet for våre studier og vi selv er produkter av en bestemt periode og historisk kontekst. Vi kan rett og slett ikke uten videre oppfatte fortiden slik den egentlig var uten å ta hensyn til alt som skiller oss (Krogh, 2003, s.244).

Det betyr ikke at vi ikke skal etterstrebe å forstå fortiden. Vår forforståelse blir i også i denne sammenhengen en styrke. Vår periodes fordommer binder oss sammen med tidligere perioder og hjelper oss med å forstå fortiden (Krogh, 2003, s.245). Forbindelsen mellom to perioder i historien er nettopp kontinuerlig kritikk og korreksjon av egne fordommer (Krogh, 2003, s.245). Betydning av fordommer og forforståelse som en slik utvikling mot innsikt, kan fremstilles som en spiral hvor forforståelse og fortolkning fører til ny forståelse som igjen blir forforståelse for ytterligere fortolkning og så videre, slik som vist i figur 3.

Figur 3. Den hermeneutiske spiral

Det siste begrepet som blir sentralt i forståelsen av en historien er forståelsens horisont. I dette ligger at våre fordommer og forforståelse utgjør en helhet som vi aldri helt kan ha oversikt over. Denne samlede summen av våre fordommer kaller Gadamer forståelsens horisont (Krogh, 2003, s. 247). Vår forståelse er således aldri uten forutsetninger, men kan endre seg og er alltid under videre utvikling. Nye momenter dukker opp og vi ser annerledes på helheten (Krogh, 2003, s.247).

Forståelse har således en sammenheng med den konteksten det skal forstås innenfor. Denne konteksten eller horisonten vil ofte være felles for en kultur eller en periode, og forståelsen oppnås når to horisonter som er bestemt av hver sin periode nærmer seg hverandre (Krogh, 2003, s.248).

I arbeidet med for eksempel en historisk tekst vil vi alltid ha en forutgående forståelse med oss. Dette er leserens horisont som ved forståelse smelter sammen med den horisonten teksten representerer. Gjennom arbeidet med en tekst trenger leseren dypere inn i samtidens forestillingsverden, uberettigede fordommer lukes bort, og sammensmeltingen mellom leserens og tekstens horisont blir det endelige resultat av den hermeneutiske sirkel (Krogh, 2003, s.248).

3.3 Valg av kilder og kildekritikk

I tillegg til forståelse og fortolkning, er utvelgelse og kritikk av kilder sentralt i samfunnsvitenskapelig forskning. Ved analyse av en historisk skikkelse blir det sentralt å avgrense litteraturen til det som kan belyse aktuell problemstilling.

Gjennomføring av datainnsamling består av en systematisk gjennomgang av tekster som velges ut for analyse, og en viktig oppgave blir å foreta kritiske vurderinger av kilder og kontekst (Grønmo, 2004, s. 190). Det er nødvendig å foreta en vurdering av kildens tilgjengelighet, relevans, autentisitet og troverdighet (Grønmo, 2004, s.190). Kildekritikk innebærer en kritisk granskning av kilder og bedømming av troverdigheten i påstander og informasjon som gis. Dette forutsetter at tekstene sees i sammenheng med andre kilder og i lys av annen kunnskap om forfatterens bakgrunn og andre forhold som omtales (Grønmo, 2004, s. 190).

Et naturlig sted å begynne er en persons egne tekster og uttalelser. Dernest kommer samtidige biografiske og kontekstuelle tekster nært på kilden. Ved å vurdere slike kilder i forhold til hverandre og opp mot annen foreliggende kunnskap, kan troverdigheten bedre vurderes. Tekster skrevet i ettertid vil i større grad være farget av en endret forforståelse og dermed med risiko for feiltolkninger.

Et problem kan videre være leserens eget perspektiv på utvelgelse og fortolkning av tekster (Grønmo, 2004, s.192). Dette motvirkes ved å søke etter tekster som avviker fra de etablerte perspektiver og tolkninger med åpenhet for alternative tolkningsmuligheter (Grønmo, 2004, s.192).

I denne oppgaven har jeg valgt å legge hovedvekt på F.W de Klerks egne tekster og taler fra samtiden og videre hans uttalelser i ettertid. Historiske og biografiske tekster er benyttet for å gi bakgrunn, kontekst og motfortellinger. Teori som er benyttet i drøftingen presenteres kort for hver underproblemstilling. Metoden blir således en case studie med både samtidige og senere fortolkninger.

4.0 Problemstilling

4.1 Hovedproblemstilling

Frederik de Klerk - var hans bidrag til flertallsstyre i Sør-Afrika en pragmatisk eller verdibasert handling?

4.2 Underproblemstillinger

1. Var Frederik de Klerk en pragmatisk leder og var hans valg styrt av reaktive handlinger tilpasset forventninger fra verdenssamfunnet?
2. Var Frederik de Klerks valg styrt av en indre overbevisning basert på etiske eller moralske verdier og prinsipper?
3. I hvilken grad kan teorien om definerende øyeblikk belyse valget om å gi fra seg overmakten til et demokratisk valgt flertallsstyre?

5.0 Drøfting og analyse

Nobelkomiteens leder Francis Sejersted (1993) sa i sin innledningstale ved prisutdelingen av Nobels Fredspris at begge prismottakeres bidrag til endring gjennom fred og forsoning var helt unik og enestående (Jantjes, 2009, s. 66). Fredsprisen ble tildelt for deres arbeid for en fredelig avvikling av apartheid-regimet, og for å ha lagt grunnlaget for et nytt, demokratisk Sør-Afrika (Jantjes, 2009, s.62). Videre fremholdt han at det ikke kan være noen tvil om at det var begge prisvinnernes fortjeneste at disse svært viktige skrittene mot en fredelig overgang kunne finne sted (Jantjes, 2009, s.66). Imidlertid sa han videre at i hvilken grad handlingene var et resultat av strategisk tilpasning til en situasjon med indre oppløsning eller fruktene av moralsk refleksjon, blir opp til hver enkelt å bedømme (Jantjes, 2009, s. 65). For å komme nærmere et svar benytter jeg ulike teorier om makt, etisk refleksjon og ledelse med utgangspunkt i tre underproblemstillinger som oppsummert ovenfor.

5.1 Var Frederik de Klerk en pragmatisk leder og var hans valg styrt av reaktive handlinger tilpasset forventninger fra verdenssamfunnet?

5.1.1 Grunnleggende om makt

Makt er ikke enkelt å definere. Et av maktens sentrale elementer er avhengighet. Den som har eller kontrollerer noe som andre vil ha, besitter makt. Når konstruksjonene rundt makten brytes ned, forsvinner også makten. Et eksempel på dette er politiske system og koalisjoner. Det andre grunnelement ved makt kan sies å være definering av virkeligheten eller slik den oppfattes. Dette blir viktigere enn avhengigheten fordi hvordan virkeligheten oppfattes bestemmer over avhengighetsforholdet. Lederrollen gis med dette makt ettersom den gir muligheter for å definere strategier og handlingsalternativer, noe som i stor grad gjelder i politikken (Bjartveit og Kjærstad, 1999, s.163).

Den tyske økonom og sosiolog Max Weber (1864-1920) var opptatt av maktbegrepet. Hans standardmodell for handling tar opp i seg elementer som oppfatninger, kunnskap og tro som bakgrunn for definering av virkeligheten.

Den som utøver makt har til rådighet ressurser, som kan være fysisk styrke, eiendom, økonomiske midler, informasjon eller strategiske posisjoner.

Langsiktige verdier og mål påvirker handlingsfeltet gjennom meninger om hvordan verden burde være eller se ut. For at modellen skal gi mening må det foreligge et sett med handlingsmuligheter og et sett av begrensninger på ulike handlinger (Engelstad, 1999, s.20).

Der hvor interesser står mot hverandre oppstår et samspill mellom interesse og kontroll. Den enkleste form for maktutøvelse finnes der ressurser kan inndras eller overtas av den sterkeste eller dominerende part. Et maktspill kan også oppstå når interessene for så vidt er sammenfallende, men vurderingen av risiko og handlingsalternativer er avvikende. Makten kan videre utøves indirekte ved påvirkning av rammebetingelsene som en annen må operere innenfor. Dette kan også skje ved kommunikasjon gjennom det som ofte kalles 'definisjon av situasjonen' (Engelstad, 1999, s. 23).

Makten kan kontrolleres gjennom fysisk tvang og vold ofte knyttet sammen med kommunikasjon i form av befalinger, trusler eller løfter. Symboler benyttes ofte for å holde på slik makt over tid, for eksempel uniformer, skilt og arkitektur. Makten i slik kommunikasjon er imidlertid helt avhengig av rekkevidde og mulighetene for å kontrollere strømmen av informasjon (Engelstad, 1999, s. 25).

En viktig grenseoppgang i all tilnærming til begrepet makt, er at makt ikke nødvendigvis krever handling eller utøvelse. Det kan være nok å inneha muligheten for utøvelse eller såkalt indirekte makt (Engelstad, 1999, s 26). Undertrykkende makt kan også oppstå i et slikt system ved at autonomi og identitet svekkes hos motparten ofte gjennom å undergrave følelsen av egenverdi og dermed begrenser forståelsen av egen situasjon og muligheter for handling (Engelstad, 1999, s. 25).

Et sentralt begrep hos Weber er videre hans teori om maktens legitimitet. Det som kjennetegner den legitime maktens funksjon er at de underordnede er villige til å adlyde. Kilden til legitimitet blir således de overordnede behov for å rettferdiggjøre sin stilling. På denne måten kan myter skapes om ens egen privilegerte stilling og hvorfor andre skal adlyde (Engelstad, 1999, s. 29).

I sin mest organiserte form oppstår hegemoni, et begrep vi bruker som betegnelse på et system av tenkemåter som bidrar til å legitimere en gruppes dominans (Engelstad, 1999, s. 30). Dette er mekanismer som i stor grad har gjort seg gjeldende for å legitimere hvit dominans for eksempel i Sør-Afrika.

5.1.2 Makten som et system

Videre er Foucaults maktbegrep interessant for å belyse et maktssystem slik som apartheid-systemet i sin essens var. Den franske filosofen Michel Foucault (1926-1984) var opptatt av slik strukturell makt og pekte også på mangfoldet av mekanismer for makt. Noen styrer individene direkte slik som fengsler, forsvaret og skolesystemet. Andre inngår i statlige styringssystemer som i utgangspunktet skal sørge for trygghet og velferd, men som også er disiplinerende i sin natur (Engelstad, 1999, s.10). Foucault ser makten som et nettverk, ikke noe som noen besitter og andre ikke. Vi vil alltid være i en posisjon hvor vi både utøver og utsettes for makt (Bjartveit og Kjærstad, 1996, s.166).

5.1.3 En konfliktmodell for makt

Niccolo Machiavelli (1469-1527) beskriver i sitt verk 'Fyrsten' en konfliktmodell for makt. Det er lett å tenke på en hersker som ikke skyr noen midler, som er hensynsløs og kalkulerende for å oppnå sine mål, når vi bruker betegnelsen machiavelliansk. Dette blir en overforenkling. Først og fremst kan vi lære av Machiavelli at vi må se verden som den virkelig er hvis vi vil oppnå makt (Badaracco, 1997, s. 79). Machiavelli brukte historier fra sin egen verden for å vise hvordan det er mulig å lede i en verden hvor hver enkelt først og fremst handler ut ifra egeninteresse (Bjartveit, 2020, s. 118). I 'Fyrsten' gir han råd om hvordan erverve, opprettholde og bruke makt hvis man bare er bevisst realitetene i sine omgivelser (Badaracco, 1997, s. 80).

I Machiavellis verden tillates en leder å bruke alle midler så lenge det er i statens interesse, handlinger som kan befri staten fra uønskede krefter (Bjartveit, 2020, s.120). Han benytter begrepet virtú som innebærer å kunne gjøre det som skal til. Virtú slik det forstås etter Machiavelli blir en kombinasjon av egenskaper som styrke, selvtillit, målbevissthet, mot og selv-disiplin (Badaracco, 1997, s. 108).

Det er lett å bli fristet til å konkludere at kun den ypperste ekspertise skal lede. Borgerne vet ikke sitt eget beste, og idealstaten må realiseres. Både Machiavelli og Platon med sin filosof-konge hadde tanker om dette (Bjartveit og Kjærstad, 1999, s. 171). Problemet er imidlertid at historien viser oss at makt korrupperer.

Machiavelli benyttet også dyremetaforer i sine nedtegnelser (Bjartveit, 2020, s. 120). Løven ble brukt til å representere kraften, energien og det krigerske (Bjartveit, 2020, s.120). Men løven viser også mot og har styrke til å forbli upåvirket til tross for motgang og ytre press (Bjartveit, 2020, s. 120). Reven ble brukt til å representere skarpsindighet, sosial forståelse – en mer praktisk kunnskap som handler i en verden slik som den er (Bjartveit, 2020, s. 124).

5.1.4 Typer av ledere

Ledertyper har vært studeres også inn i vår moderne tid. Michel Mumford og medarbeidere har beskrevet ulike ledertyper ut ifra ulike karakteristika, handlingsmåter og begrunnelser (Mumford, 2006). Han skiller mellom karismatiske, ideologiske og pragmatiske ledere som vist i tabell 1.

	Karismatisk	Ideologisk	Pragmatisk
Tid	Fremtid	Fortid	Nåtid
Mental modell	Gullalder	Noe bør endres	Sakens kjerne
Mål	Positive mål	Sanselighet	Reaktiv
Perspektiv	Ytre	Indre	Ytre
Årsak til endring	Mennesker	Situasjon	Kontekst
Kontroll	Høy	Lav	Selektiv

Tabell 1: Egenskaper ved ulike typer av ledere

Karismatiske ledere får mye oppmerksomhet. Deres visjoner formidles og får oss engasjert med håp om en ny fremtid. Ideologiske ledere fremmer verdier og løsninger som skal til for å bygge et bedre samfunn, ofte med røtter i fortiden. De engasjerer ved ideologi, tradisjoner og etiske standpunkter (Bjartveit et.al., 2012, s. 210).

Både ideologiske og karismatiske ledere kan noen ganger oppfattes som litt virkelighetsfjerne. Ideologiske ledere fortaper seg kanskje i fortiden, og de karismatiske kan gå seg vill i visjoner for fremtiden. Mumford trekker frem en tredje ledertype som kan oppnå fremragende resultater, den pragmatiske lederen. Denne lederen foretar skarpe analyser av situasjonen, identifiserer årsaker og ser de effektive løsninger (Bjartveit et.al, 2012, s. 226).

5.1.5 Politisk kompetanse

En politisk leder har i tillegg behov for å inneha noen grunnleggende kompetanser for å manøvrere maktlandskapet. I sin artikkel ‘political skill’ definerer Gerald Ferris og medarbeidere politisk kompetanse som evnen til å forstå andre og bruke denne kunnskapen til å påvirke andre for å fremme egne mål (Ferris et.al, 2005, s.7). Dette skiller seg fra intelligens og andre kognitive ferdigheter og kan oppsummeres slik som vist i tabell 2.

Ferdighet	Egenskap
Sosial skarpsindighet	Evne til å lese maktens landskap
Mellommenneskelig innflytelse	Fordeler av å bli godt likt
Nettverksbyggende	Allianser og sterke koalisjoner
Fremstår som autentisk	Bygger tillit ved integritet

Tabell 2: Oppsummering av politisk kompetanse

5.1.6 Frederik de Klerk som leder i sin tid

F.W de Klerk overtok som president i Sør-Afrika under et system han var oppvekst med og trodde på. Han skriver selv i sin selvbiografi ‘The Last Trek – A New Beginning’ at han i unge år og tidlige karriere støttet tankesettet bak separat utvikling, både med tanke på innflytelse, sikkerhet og økonomisk utvikling (De Klerk, 1998, s. 30). Han skriver direkte: ‘Vi var produkter av vår tid og omstendigheter. Jeg støttet apartheid som ung mann’ (De Klerk, 1998, s. 15).

Apartheid som politisk system var designet for å sikre makt og innflytelse hos hvite som var i stort mindretall. Folketallet i Sør-Afrika er nå rundt 60 millioner innbyggere. Ved det første frie valget i 1994 var folketallet 43 millioner. Om lag 10 % av befolkningen regnes som hvit, resten svarte eller tilhørende andre folkegrupper (Meredith, 2011, s. 424). Systemet oppfyller en rekke av kriteriene i Webers klassiske maktbegreper hvor regimet for eksempel hadde kontroll på både ressurser, strategiske posisjoner, lovverk og definering av virkeligheten. Sensur ble benyttet i utstrakt grad og maktapparatet slo hardt ned på motstand. Således ble både straff, kontroll av informasjon og ideologisk undertrykkelse systematisk benyttet. Ved å skape myter rundt egen privilegerte status forsøkte overmakten å legitimere egen makt gjennom hegemoni.

Maktens legitimitet var imidlertid vanskeligere å forsvare gitt at et mindretall holdt flertallet borte fra politisk påvirkning og beslutningsprosesser. Begrepet om separat utvikling ble trukket frem som etisk og moralsk forsvarlig for å fremme sikkerhet og understøtte de mindre privilegerte (Keet, 1957). Ideologien hadde bred støtte i den hvite befolkningen. De Klerk skriver selv: 'Sammen med mange unge afrikandere støttet jeg Verwoerds beslutning om uavhengighet for såkalte 'homelands'. Prinsippet om at svarte hadde rett til full utvikling innenfor definerte selvstendige stater som de tradisjonelt ble oppfattet å tilhøre var etablert. På den måten ble retorikken endret fra en horisontal differensiering mot hvit overmakt til en vertikal differensiering med separat utvikling' (De Klerk, 1998, s. 30). Vi kan si at overmakten tok kontroll på beskrivelsen av virkeligheten.

Machiavelli ville ha nikket gjenkjennende til at ekspertisen tar på seg oppgaven å styre over de som ikke vet bedre. Apartheid var et system for å bruke og opprettholde makt. Lederne skulle være løver, og gjennom besluttosomhet og tradisjoner opprettholde orden, kontroll og sikkerhet – mest for seg selv. Her kommer egeninteressen inn, og det er vanskelig å argumentere for noe annet enn at Apartheid var et intrikat system med sterke fortellinger, hvor hovedhensikten likevel var å unngå å miste makt og dermed miste muligheter tilegnet over tid.

Focaults maktbegrep blir imidlertid viktig i det videre. Der det er makt, er det også motmakt. Systemet var ment å være disiplinerende, men gjennom økte forskjeller og et stadig hardere regime gikk legitimitet tapt. Det ble rom for

motfortellinger, og nye ideologiske ledere kunne vokse frem slik som for eksempel Albert Luthuli, Desmond Tutu og Nelson Mandela som alle også mottok Nobels fredspris (Jantjes, 2009).

Det internasjonale samfunnet reagerte med sanksjoner og økt isolasjon av Sør-Afrika. Volden økte på begge sider, og gradvis endret opinionen seg også hjemme. F.W de Klerk var dyktig til å lese og bevege seg i dette maktens landskap. Han hadde allerede uttrykt støtte til sin forgjenger P.W Bothas reformer, og han ledet selv som innenriksminister avvikling av upopulære lover som for eksempel forbud mot ekteskap og seksuelle relasjoner på kryss av rase og folkeregistreringsloven basert på rase og antatt tilhørighet (De Klerk, 1998, s.74).

Historikeren Martin Meredith hevder i sitt verk 'State of Africa' at det ikke fantes noen annen levedyktig politisk strategi enn den W.F de Klerk fulgte, resultatet kunne ellers kun bli økt vold og ytterligere tap av internasjonal støtte (Meredith, 2011, s. 432). Han skriver videre at W.F de Klerk var rask til å se de strategiske åpningene i endringene i verdenspolitikken og fremholder at han i sin essens var en pragmatiker (Meredith, 2011, s. 435). I dette ligger egentlig at hans handlinger var pragmatiske fordi holdninger hele tiden tilpasser seg det ytre, uten nødvendigvis å styre etter et indre moralsk kompass som upåvirkelig peker ut retningen (Conger & Kanungo, 1998, s.54).

F.W de Klerk selv fremholder selv at han alltid ønsket å være en tjenende leder, en leder som var opptatt av helheten, ikke av oss og dem (De Klerk, 1998, s.88). Han la vekt på at økonomisk vekst var et vel så viktig grunnlag for endringer som internasjonalt press. Imidlertid så han at store indre motsetninger var en hindring for utvikling og kompromiss (De Klerk, 1998, s. 310). Politisk var han opptatt av å tette gapet mellom fattige og rike for å sikre stabilitet og sikkerhet i de ulike befolkningsgrupper (De Klerk, 1998, s. 154). Således kan vi si at han besittet en emosjonell intelligens som er essensielt for alt godt lederskap (Goleman, 1998).

Alt dette faller likevel inn under en pragmatisk, mer enn en ideologisk tilnærming. Hans selvbiografi er gjennomgående en dedikasjon til den nye grunnloven med et flertallsstyre som ikke er basert på raseskille eller separate samfunn, noe han også etter sitt politiske liv arbeidet iherdig for. Likevel kan vi lure på om han egentlig

hadde noe annet valg. Han skriver selv at ingen side kunne vinne en væpnet konflikt og at historiens kraft var som en elv som ikke kunne stoppes (De Klerk, 1998, s. 173).

I sitt nobelforedrag la han vekt på fred ikke bare som fravær av konflikt, men fred og forsoning som et helt tankesett (Jantjes, 2009, s. 68). Han sa videre: 'Fred har ingen grobunn der fattigdom og utarming råder. Den blomstrer ikke der hvor det er ignoranse og mangel på utdanning og informasjon. Undertrykkelse, urettferdighet og utnyttelse er fredens fiender. Freden er alvorlig truet der det eksisterer frykt mellom grupper av mennesker, misunnelse og urealistiske forventninger. Intoleranse basert på rase, klasse eller religion og fordommer er fredens verste fiender' (Jantjes, 2009, s. 71). Han talte varmt for demokrati, det sanne demokrati som forebygger krig og konflikt. 'Mennesker er fredeligere når de er velinformerte med beskyttelse av basale rettigheter. Det er vanskelig å mane opp til konflikt når folk har oppnådd en viss velstand' (Jantjes, 2009, s.71).

F.W de Klerks bror Willem de Klerk var skribent og samfunnskritiker som tilhørte en mer radikal fløy enn sin bror, politikeren. I biografien 'F.W de Klerk – The man in his time' redegjør han for sitt syn basert på egne observasjoner og intervjuer med presidenten. Boken ble utgitt allerede i 1991, altså mens politikken fortsatt var i støpeskjeen. Forfatteren beskriver F.W de Klerk som en pragmatisk og realistisk mann, en mann som ikke handler impulsivt (De Klerk, 1991, s. 129). Nelson Mandela på sin side gjengir i sin selvbiografi etter sitt første møte med F.W de Klerk: 'Jeg skjønnte den dagen at de Klerk ikke reagerte fort på ting!' (Mandela, 1994, s. 539).

Willem de Klerk tilkjenner at han selv allerede på det tidspunktet mente at broren var den riktige mannen for å lede Sør-Afrika gjennom nødvendige endringer (De Klerk, 1991, s. 137). Allerede da F. W de Klerk overtok som president, inntok han tre roller. Han var både en overgangsfigur, en forhandler og en brobygger (De Klerk, 1991, s.157). I dette ligger allerede en forståelse av at F.W de Klerk ledet i en retning som ville redusere egen makt og mulighet for videre påvirkning. Det er umulig å være uenig med F.W de Klerks bror at en slik reduksjon av egen makt krever styrke (De Klerk, 1991, s. 157).

Det er en kjent sak at man ikke blir en vellykket leder uten følgere, og vi vet at følgere ikke alltid forblir lojale (Kellermann, 2007). Dette var en åpenbar utfordring for F.W de Klerk. Det var ingen mulighet for Nasjonalistpartiet for å vinne et flertallsvalg. I datidens landskap sier det seg selv med i underkant av 20 millioner stemmer avgitt fordelt mellom 3 millioner hvite, 14 millioner svarte og under en million av asiatisk eller annen herkomst (De Klerk, 1998, s. 333). Retorikken ble derfor en kamp for konseptet om maktdeling som motparten ANC i utgangspunktet ikke aksepterte (De Klerk, 1991, s. 69). Resultatet ble likevel en grunnlov som tillot en overgangsregjering som også skulle sikre det hvite mindretallet innflytelse ved et flertallsvalg (De Klerk, 1998, s.291). Interessant nok beskriver F.W de Klerk selv at politikere noen ganger blir følgere, ikke bare ledere (De Klerk, 1991, s. 99). Lederen får makt og autoritet i bytte mot å gi folket støtte slik at de kan nå sine mål og oppleve trygghet slik vi ser i bytteteorien i ethvert maktspill (Bjartveit og Kjærstad, 1996).

Store endringer frembringer videre motmakt (Bjartveit et.al, 2012, s. 188). F.W de Klerk beskriver selv fortvilelsen som leder ved voldsspiralen som satte forhandlingene i fare, men han erkjente at vold gjennom historien ofte følger store samfunnsendringer (De Klerk, 1991, s. 92). Samtidig oppfattet han det slik at volden også virker som en pådriver ved å holde behovet for valg levende. Det blir imperativt at noe må gjøres (De Klerk, 1991, s. 90). Forhandlingsklimaet var tøft, og det krevde styrke på begge sider for å komme frem til en enighet. Mandela omtaler i sin selvbiografi de innledende samtalene som 'samtaler med fienden', og det sier noe om utgangspunktet de begge sto ovenfor (Mandela, 1994, s.497).

Forholdet mellom F.W de Klerk og Nelson Mandela beskrives av Meredith som preget av pragmatisme. De likte hverandre ikke (Meredith, 2011, s. 438). Han hevder videre at løslatelsen av Mandela i 1990 var en pragmatisk handling selv om den samtidig var dødsdommen for apartheid (Meredith, 2011, s. 436). Likevel beskriver F.W de Klerk at ved sitt første møte med Nelson Mandela opplevde han en karismatisk og høflig person med nødvendig autoritet blant sine egne, en mann han godt kunne samarbeide med for å finne løsninger (De Klerk, 1998, s. 157). Nelson Mandela på sin side gav i sin selvbiografi ros til F.W de Klerk for sin innsettelsestale som president som han oppfattet at endret Sør-Afrika over natten (Mandela, 1994, s. 538).

Ved utdelingen av Nobels Fredspris i Oslo i 1993 beskriver F.W de Klerk en høflig, men ellers anspent atmosfære. Han fikk inntrykk av at han som leder måtte svare for en årrekke med undertrykkelse og ansvar for et ondt system, mens Mandela og ANC ble ansett som helter som ikke hadde noen feil eller mangler (De Klerk, 1998, s. 297). Han beskriver videre at han i innledningstalen til nobelkomiteens leder fikk inntrykk av at det ble stilt spørsmål ved hans motiver for ønsket om å avvikle apartheid og lede prosessen helt frem til en nytt demokratisk system (De Klerk, 1998, s. 298). Selv var han veldig opptatt av at Nasjonalistpartiet under hans ledelse var en del av løsningen (De Klerk, 1998, s. 379). Mandela har selv gitt de Klerk rett i dette med uttalelsen 'I need him. Whether I like him, or not, is irrelevant. I need him' (Meredith, 2011, s. 439). Samarbeidet etter overgangen var kjøligere, og F.W de Klerk opplevde det som vanskelig å jobbe under en arvtaker (De Klerk, 1998, s. 353).

Ledere som skal oppnå suksess må kanskje kunne være både løve og rev ettersom situasjonen krever det (Badaracco, 1997, s. 110). I dette spillet var nok Mandela løven, mens F.W de Klerk endte som reven med en historie om å ha levert på oppdraget, et oppdrag han selv annonserte i sin innsettelsestale (De Klerk, 1991, s.34). I så måte kan F.W de Klerk sies å være en fullt utviklet leder slik Howard Gardner definerer det (Garner, 2011, s.275. F.W de Klerk må sies å ha levd sin fortelling, og med dette også sikret sitt ettermæle.

F.W de Klerk så selv drivkraften bak nødvendige endringer som sammensatt av både internasjonal situasjon, indre uro i landet og personlig overbevisning (De Klerk, 1991, s. 98). Han mente at nødvendige reformer ble frembragt av sosiale endringer og økonomisk vekst, men viktigst av alt var en fundamental endring i holdninger som skjedde på begge sider av konflikten (Jantjes, 2009, s. 72). Det tilkom en gradvis endring hos yngre generasjoner i den hvite befolkningen. De var lei av å bli sett på som utenforstående i verdenssamfunnet, flyttet inn til byene og la grunnlaget for sosiale endringer og vekst (Meredith, 2011, s. 436). For de svarte var det også en trettbarhet av protester og opptøyer og en utmattelse ovenfor stadige indre motsetninger (Meredith, 2011, s.325).

Det var et således et påtrengende behov for endringer (Glad og Blanton, 1997). Politiske diskusjoner ble drevet av konkrete problemer som ble stilt spørsmål ved. Det var mer konsekvenser av apartheid som ble drivkrefter, og ikke en ren ideologisk kamp mot politikken. Dette passer med realpolitikken beskrevet av Foucault (Gutting, 1999, s. 26). I et slikt landskap passet F.W de Klerk godt inn, og han hadde etter min vurdering en høy skår på politisk kompetanse (Ferris et.al, 2005, s.7). I tillegg til å lese maktens landskap, var han en godt likt leder med integritet og gode evner til å bygge allianser. Allianser mot politiske partier og grupper utenfor ANC var helt avgjørende for å få på plass et landskap med politisk vilje til å gå hele veien frem mot et flertallstyre i Sør-Afrika (De Klerk, 1998, s.325).

Det var banet vei for nye løsninger, men det er ikke alltid slik at noe vinner over det andre. Til det er verden for kompleks. For den tyske filosofen Georg W.F Hegel (1770-1831) var dette historiens mønster (Bjartveit og Kjærstad, 1999, s. 173). Han så tese mot antitese, og den nye meningen finnes der motsetninger forenes i en ny enighet (Bjartveit og Kjærstad, 1999, s. 173). I den innledende demokratiseringsprosessen i Sør-Afrika var dette nettopp det som skjedde. Deltakerne var med på å skape noe nytt og gi grobunn for et nytt politisk klima.

5.2 Var Frederik de Klerks valg styrt av en indre overbevisning basert på etiske eller moralske verdier og prinsipper?

5.2.1 Grunnleggende om etikk

Etikken er komplisert og den berører oss. Den omhandler å gjøre det rette, etterleve visse normer og regler og handle til beste for våre medmennesker og fellesskapet (Blackburn, 2021, s.44). Etikken befatter seg også med moral, men dette er ikke synonyme begreper. Med moral forstås som internaliserte oppfatninger av hvordan vi bør handle, mens etikken betegner refleksjoner over slike oppfatninger og teorier om hva som ligger bak moral og verdier (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 158). Etikdens formål blir således å studere hvordan vi bør handle og å forstå begrepene vi benytter når vi skal evaluere handlinger, personer som utfører handlinger og konsekvenser av handlingene (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 159).

Etikken kan være deskriptiv eller normativ. Deskriptiv etikk omhandler hvordan mennesker handler og oppfatninger om moral som gjør seg gjeldende i ulike samfunn. Normativ etikk dreier seg om å finne hvilke etiske normer som er gyldige. Vi kan si at førstnevnte beskriver mennesker slik vi er, mens den andre søker å finne ut hvordan vi bør være (Wyller, 1996, s.19). Vi skiller videre mellom handlinger som oppfattes som moralsk riktige dersom de bidrar til å realisere et godt formål eller at de er riktige fordi de er basert på en plikt (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 162).

5.2.2 Retninger innen etisk teori

Moralfilosofier har alltid vært opptatt av ulike aspekter ved etikk og moral. Det kan være nyttig å belyse tenkningen gjennom ulike teorier og representanter for de ulike retninger. Med fare for overforenkling presenteres her aspekter ved plikтетikk, nytteetikk og dydsetikk som er relevante for problemstillingen.

Plikтетikken vektlegger normer og regler som grunnlag for moralske handlinger. Det å gjøre noe av plikt er etter en slik tankegang å ha en etisk motivasjon for handlingen sin (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 162). Plikten kan være nedtegnet som en regel eller noe vi umiddelbart i den situasjonen vi befinner oss i skjønner det er vår plikt å utføre (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 163). Pliktetisk tenkning fremholder at det gode er en følge av å gjøre det rette, og således at det finnes moralske standarder som er uavhengig av hvilke konsekvenser handlingene har eller hvilke verdier som styrer handlingen (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 163).

Den fremste representanten for plikтетikken var Immanuel Kant (1724-1804) med teorien om det kategoriske imperativ som skulle sikre en allmenngyldig moral uavhengig av omstendighetene. En handlingsregel er gyldig bare dersom det er ønskelig at alle andre mennesker handlet på nøyaktig samme måte (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 167). Denne teorien sier med andre ord at det finnes visse allmenne regler som det er vår plikt å handle i samsvar med (Wyller, 1996, s. 138). En slik etikk finner vi i religiøse tradisjoner hvor noe ses på som en plikt fordi det samsvarer med et sett regler og til syvende og sist det som oppfattes som Guds vilje (Wyller, 1996, s. 139).

Nytteetikken er opptatt av goder mer enn plikt (Wyller, 1996, s.126). Poenget i teorien er å få frem hvordan våre hensikter og mål bestemmer våre handlingsvalg. Handlingene ses da opp mot de konsekvenser de medfører og målene de virkeliggjør (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 192). Her er det den enkelte handlings konsekvens som skal vurderes når vi står ovenfor et valg, ikke en allmenngjøring av prinsipper slik som i pliktetikken (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 193).

De fremste representanter for den moderne nytteetikken eller utilitarismen var Thomas Hobbes (1588-1679), Jeremy Bentham (1748-1832) og John Stuart Mill (1806-1863). Thomas Hobbes utledet normer og regler fra menneskets goder, alle behagelige tilstander eller som han kalte det maksimering av lyst og minimering av ulyst (Wyller, 1996, s. 126). Den som først utarbeidet utilitarismen til en konsekvent etisk teori var Jeremy Bentham som definerte en handlings moralske verdi som den mengden goder i form av menneskelig lykke den bidrar til å realisere i et samfunn (Wyller, 1996, s. 127). Det utilitaristiske prinsippet kan vi derfor også kalle velgjøringsprinsippet (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 193). John Stuart Mill var enig i at følgene av våre handlinger skulle være styrende, men så problemet med at konsekvensen kan ha ulik karakter avhengig av grad av lykke og for hvem konsekvensen var betydningsfull (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 194).

Nytteetikken løser problemet i pliktetikken med at prinsipper kan settes opp mot hverandre. Vi får altså innen nytteetikken ingen konflikt mellom prinsipper som er like viktige. Vi kan videre beregne hvilken handling som er mest nyttig og får de mest ønskede konsekvensene (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 193). Et problem kan likevel være at alle personer skal telle likt i nytteregnskapet, uten at det betyr at enhver får tildelt den samme mengden lykke eller goder. En innvending mot teorien er at den på denne måten kan åpne for handlinger som de fleste umiddelbart vil forkaste som umoralske. I sin moderne form krever imidlertid nytteetikken at man skal ta hensyn til alle involverte parter, og ikke bare konsekvenser for seg og sine. Det kan bety at man i noen tilfeller avstår fra å gjøre det som gagnar en selv mest til fordel for en større og mer omfattende gevinst (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 195).

Dydsetikk handler mer om utvikling av menneskers moralske karakter og er således mindre basert på handlinger i seg selv. Tradisjonen til dydsetikken stammer fra den greske filosofen Aristoteles (384 – 322 f.Kr.). For Aristoteles kan man bare finne lykken og det gode liv hvis man er en moralsk god person som praktiserer gode moralske verdier (Blackburn, 2021, s. 48). Etske valg finner man frem til basert på stabile holdninger eller karaktertrekk som han kalte dyder (Badaracco, 1997, s. 52). Dyder gjør oss i stand til å gjøre det gode, og fellesskapet settes foran individet (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 209). De fire kardinaldyder for Aristoteles var mot, rettferd, klokskap og besindighet (Badaracco, 1997, s. 45). Aristoteles stolte altså på at gode mennesker intuitivt ville utvise god dømmekraft basert på karakter (Badaracco, 1997, s. 45).

Det fremkommer en viktig forskjell mellom en slik dydsetikk og konsekvensetikk som både pliktetikk og nytteetikk er eksempler på. Hva handlingen fører til er ikke lengre det sentrale. Dydsetikken er opptatt av hvordan handlingen uttrykker noe bestemt om den som handler og bidrar til at vi utvikler oss som mennesker og samfunn. Dydene er ikke bare midler til å oppnå gode konsekvenser, men goder som er attraktive i seg selv (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 208).

5.2.3 Etikk og samfunn

Våre handlinger er påvirket av hvem vi er og hvilket samfunn vi lever i (Blackburn, 2021, s. 56). Forutsetninger for en etikk basert på dyder er for eksempel at de er forankret i personen selv, men også at de er knyttet til konkrete goder som man kan ha oppslutning om i en gitt kultur (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 208). Vi kan altså ikke regne oss som moralsk ferdigutviklet bare ved at vi har lært å gjøre de rette handlingene. Eller som Alasdair MacIntyre var opptatt av at handlinger ikke bare er instrumenter, men også uttrykker noe av oss selv. Dette er avgjørende at vi ser for å forstå etikkens dypere funksjon, nemlig å hjelpe mennesket til å utvikle seg innenfor rammen av et fellesskap (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 206).

5.2.4 Personlig integritet og etikk

Offentlighetens forventninger til en politiker og leder er en forventning om å handle i overensstemmelse med det som holdes for å være rett. Dersom en person ikke viser tilstrekkelig evne eller vilje til å gjøre det, vil tillitten forsvinne (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 252).

Hos Aristoteles finner vi nettopp den edleste av dydene innen lederskap - megalopsychos eller storsjelet (Bjartveit, 2020, s. 158). I et felleskap basert på vennskap får det gode vokse frem hvis du som leder ser dine følgere og vil dem vel (Bjartveit, 2020, s. 160). Denne troverdigheten som leder delte Aristoteles inn i tre deler: (1) fornuft og klokskap, (2) god karakter og dyd og (3) velvilje og intensjon (Bjartveit et.al, 2012, s.79).

Troverdighet i lederskap kan også knyttes til om lederen oppfattes som autentisk eller ekte (Bjartveit, 2020, s.89). Autentisitet er på denne måten forankret i verdier og er knyttet til eget ståsted, moralske standarder og valg (Bjartveit et.al, 2012, s.236). Egenskaper som kan trekkes frem hos en autentisk leder er å være ærlig både med seg selv og andre, åpent synliggjøre sine sterke og svake sider, og inneha en høy moral med motivasjon som springer ut fra personlige overbevisninger (Luthans og Avolio, 2003). Det dreier seg på en måte om å våge å være seg selv, selv om det som leder ikke alltid er hensiktsmessig å være helt seg selv. De fleste ledere tilpasser seg situasjonen, og vil regelmessig både si og gjøre det som tjener hensikten (Bjartveit, 2020, s.90).

Hos en leder med integritet ønsker vi en høyt utviklet moralsk ansvarsevne. Teorien om en slik utvikling av moralsk bevissthet er beskrevet av moralfilosofen Lawrence Kohlberg (1927-1987) basert på Jean Piagets (1896-1980) teorier om at kognitiv utvikling finner sted i stadier (Henriksen og Vetlesen, 2006, s 115). Den moralske ansvarsevnen ses etter denne teorien på som resultat av en utvikling. Ansvarsevnen varierer med livsfasene. Det betyr at selv om vi som mennesker alltid vil være berørt av våre relasjoner til andre, vil vår evne til å utøve moralsk ansvar i disse relasjonene variere (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 114). Hvordan en person tar stilling til et dilemma der ulike handlingsalternativer finnes, innebærer således at moralske hensyn tas (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 116).

Utviklingen av en slik moden evne til å ta ansvar for andre i konkrete situasjoner blir på denne måten basert på både følelsesmessige og kognitive forutsetninger (Henriksen og Vetlesen, 2006, s.116).

5.2.5 Frederik de Klerk og hans verdivalg

Intuitivt tenker vi at F.W de Klerks handling var moralsk riktig fordi den fremstår som rettskaffen, til nytte for samfunnet som helhet og bidro til å avskaffe et system som i sin natur var undertrykkende. De fleste vil mene at ethvert bidrag til en demokratisk utvikling med bedre ivaretagelse av rettigheter for flertallet er en god handling. For å få en bedre forståelse av om dette var et mer eller mindre rendyrket verdivalg, er det nødvendig å se på både handlingsrommet og personen bak handlingene i lys av ulike aspekter fra etisk teori.

Ut ifra en pliktetisk tankegang vil det gode oppnås gjennom å gjøre det rette. F.W de Klerk beskriver selv at han hadde en visjon for Sør-Afrika som et fredelig land med flere politiske partier, et kulturelt mangfold og et verdisystem basert på kristne verdier (De Klerk, 1998, s. 357). I en samtale med sin bror er det gjengitt at han klart gav uttrykk for at han identifiserte seg med konseptet om en misjon eller et livsoppdrag om å forandre Sør-Afrika (De Klerk, 1991, s. 149). I brorens biografi gjengis at F.W de Klerk tror det han gjør er rett og den eneste måten Sør-Afrika kan reddes – selv om han i bunn og grunn hadde dype nasjonalistiske røtter. Han fremstod i samtiden som en ny type politisk nasjonalist (De Klerk, 1991, s. 81). Selv Nelson Mandela refererer til at F. W de Klerk i deres første samtale sa at ‘mitt mål er ikke noe annerledes enn deres’ (Mandela, 1994, s. 539). Dette underbygger at handling ikke bare er styrt av makt, men ofte av visjon og misjon (Bjartveit og Kjærstad, 1999, s. 167).

Menneskerettigheter og demokratiske prinsipper kan også se så som pliktetiske regler (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 162). Her tas det utgangspunkt i helt konkrete rettigheter mennesker har, og at slike rettigheter gjelder alle (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 177). Dette er en etikk som kan ses på som en videreutvikling av Kants måte å tenke på, og innebærer leveregler for å gjøre det rette. F.W de Klerk skrev selv at den viktigste lærdommen som fremkommer fra erfaringer i Sør-Afrika er at ingen visjon for en fremtid kan rettferdiggjøre at

staten ignorerer basale rettigheter alle mennesker bør ha. Ingen sak er så stor eller viktig at vi kan tillate en utvanning av rettferdighet og menneskeverd (De Klerk, 1998, s. 40). Vi ser her tydelige tegn til en utvikling i hans tankegang fra et tidligere mer paternalistisk syn med støtte til apartheid og separat utvikling til et mer holistisk syn på menneskeverd.

I filmen 'Long Walk to Freedom' (www.imdb.com) basert på Nelson Mandelas selvbiografi med samme navn er fortelleren opptatt av religionen som drivkraft for F.W de Klerks handlinger. F.W de Klerk var en del av den reformerte kirke som var bygget på kalvinistiske prinsipper (De Klerk, 1991, s. 145). Vi tenker ofte på denne retningen som en konservativ retning innen kristendommen basert på den franske teologen Jean Calvin (1509-1564) sine grunntanker. F.W de Klerks bror beskriver at retningen i Sør-afrikansk sammenheng ofte vekket negative assosiasjoner og forbundet med konservatisme mer enn endringsvilje (De Klerk, 1991, s. 145). En viss nasjonalisme var også knyttet til denne tradisjonen med en paternalistisk holdning til andre folkegrupper og en oppfattelse av å være utvalgt til noe større (De Klerk, 1991, s. 146). Religionen ble til og med benyttet som argument for apartheid og separat utvikling med tanker i retning av andre folkeslags behov for en barmhjertig samaritan i bibelsk forstand (Keet, 1957).

Det kristne menneskesynet blir her interessant. Dette er hovedsakelig utviklet fra fortellingene vi finner i de fire evangeliene i det nye testamentet. Menneskeverd med omsorg for de svake og marginaliserte står sterkt. Et etisk poeng ved det kristne menneskesyn er likevel at det er forskjell på en person og dennes handlinger. Vi er noe mer enn det vi gjør, og her ligger aksepten for feil og syndige handlinger som vi alle blir fristet til og kan tilgis for (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 63).

F.W de Klerk innrømmer feil og beskriver selv et langt mer positivt syn med religionen som base og drivkraft for gode gjerninger. Da han ble innsatt som president holdt hans egen pastor fra den reformerte kirke en seremoni i forbindelse med edsavleggelsen. F.W de Klerk beskriver dette som et høytidelig øyeblikk hvor han opplevde å stå foran sin Gud og stille lovte å utføre ansvaret han hadde blitt tildelt med bibelske prinsipper om rettferdighet, fred og gavmildhet som retningsgivende (De Klerk, 1998, s.149).

Før han overtok som president hadde han dessuten mottatt et æresprofessorat fra sitt gamle, kristne universitet som fremhevet tydeligheten av kristne verdier og refleksjon i hans ledergjerning (De Klerk, 1991, s. 154).

Nytteetikken er også interessant for å belyse F.W de Klerks handlinger. Etikken gjør seg gjeldende i ulike samfunn og det påhviler en leder et stort ansvar for det felles gode (Blackburn, 2021, s. 56). Et interessant spill kan imidlertid oppstå når interesser kolliderer. Fra spillteorien problematiseres hvordan vi kan finne gode løsninger når ingen egentlig ønsker å fravike den løsningen de hadde sett for seg (Ridley, 1997 s.58). Dette er i politikken kjernen av kunsten ved å finne frem til det som er felles og finne løsninger der den enkeltes interesser må settes til side.

I spillet mellom F.W de Klerk og Nelson Mandela var dette vanskelig. De trengte hverandre for å oppnå virkeliggjøringen av et felles mål, men de måtte begge gi avkall på prinsipper som var sterke hos dem. F.W de Klerk måtte gi opp regler for varig hvit representasjon i landets styrende organer, og Nelson Mandela måtte gå med på en midlertidig overgangsregjering med en fordeling av makt nedfelt som en milepæl i Enighetsprotokollen eller 'Record of understanding' (De Klerk, 1998, s. 254).

For F.W de Klerk kan vi i et nytteetisk perspektiv argumentere for at han kjempet for noe som var større enn seg selv gjengitt i teorien om moralsk kompetanse (Allison og Goethals, 2016). Forfatterne hevder at 'den mest edle handling en person kan utføre, er en heroisk handling' og at 'helter bruker det beste i seg selv i menneskehetens tjeneste og er villige til personlige forsakelser hvis dette kan bidra til en bedre verden' (Allison og Goethals, 2016, s.11). Hvorfor han valgte å gi fra seg makt kan forstås i et slikt perspektiv, og handlingen var i så fall heltmodig og til beste for fellesskapet. Egennyttens kommer i bakgrunnen.

Det er interessant å se på hva hans følgere i den hvite befolkningen mente om dette. Det oppstod sterke politiske motsetninger som var vanskelig å forene, og dette taler for behovet for en helhetlig nytteetisk tankegang frem mot løsninger. I ettertiden har mange hedret hans innsats, og Sør-Afrikas hvite er ikke lengre sett på som undertrykkere.

Foreningen F.W de Klerk foundation ble stiftet i 1999 av den tidligere presidenten selv, og har som erklært hovedmål å inspirere til fredsskapende arbeid i flerkulturelle samfunn og i tillegg til å bevare den vedtatte grunnloven fra 1993, noe som på mange måter bidrar til å hedre F.W de Klerks motivasjon under overgangen til et demokratisk flertallsstyre i Sør-Afrika (F.W de Klerk Foundation, 1999).

Hvis vi ser til dydsetikken går vi mer i kjernen av det personlige. Handlinger er gode dersom de er basert på dømmekraft som ligger i en moralsk karakter. Vi kan si at det gode i en slik forståelse kommer innenfra og er intuitivt (Bararacco, 1997, s.45). Det er få som når helt opp i den kategorien, men F.W de Klerk fikk anerkjennelse av Francis Sejersted ved utdelingen av Nobels Fredspris for at han og Mandela begge evnet å bevare menneskelighet i en virkelighet bestående av frykt og brutalitet (Jantjes, 2009, s.66).

I biografien forfattet av broren, den kritiske skribenten, gjengis et ærlig om enn farget personlig profil av F.W de Klerk. Han beskriver ham som en diplomatisk, forsiktig og tolerant person som gjerne ville tilfredsstille alle sider (De Klerk, 1991, s. 128). Han trekker også frem egenskaper som ærlighet, stryke og autoritet. Broren skriver videre at han ikke var en karismatisk leder i den tradisjonelle betydningen av begrepet. Han mente at F.W de Klerks karisma lå i rasjonaliteten, logikken og balansen (De Klerk, 1991, s. 138). Han oppfyller her kompetansene besindighet og gitt situasjonen en god porsjon klokskap. Det siste støttes av bildet av en politiker og person som stadig utviklet seg (De Klerk, 1991, s. 130). Det kan også argumenteres for at dyden rettferdighet var sterkt internalisert i F.W de Klerk ved at han alltid forsøkte å se situasjonen fra ulike synsvinkler, både det svarte flertallet og politiske motstandere, men også tidligere kolleger i Nasjonalistpartiet med en betydelig mørkere fortid (De Klerk, 1991, s. 128).

Andre mer uavhengige forskere har støttet karakteristikken, og har beskrevet F.W de Klerk med en stil som var demokratisk og stadig søkende etter konsensus og kompromiss gjennom forhandlinger etter grundige analyser av tilgjengelig informasjon. De beskriver også en sterk leder og teambygger med integritet, vennlighet og med en evne til å påvirke andre. De oppsummerte at 'hans karriere

er en fortelling om kompromisser og om å gjøre det beste ut av vanskelige situasjoner og glatte over utfordringer' (Kotzé og Geldenhuys, 1990).

F.W de Klerk viste også mot ved å holde fast på sitt syn om behov for endring med høy personlig og politisk risiko (Glad og Blanton, 1997). I Nelson Mandelas nobelforedrag anerkjente han at F.W de Klerk hadde mot til å innrømme at en forferdelig urett hadde blitt begått mot landet og folket gjennom påtvingelse av apartheid-systemet (Jantjes, 2009, s. 79). Med dette krevde han full anerkjennelse for hver nyvinning på veien som den har kommet ut ifra en indre overbevisning (De Klerk, 1991, s. 102). Vi kan si at han selv hevdet å tilfredsstille Aristoteles krav til dyd som en storsjelet lederskikkelse med en høy moralsk bevissthet.

Dette tar oss videre til spørsmålet om troverdighet og autenticitet. F.W de Klerk selv var ganske følsom på opplevelsen av å bli mistrodd for sine gode intensjoner. Dette fremgår for eksempel av beskrivelsen av stemningen ved utdelingen av Nobels fredspris i Oslo (De Klerk, 1998, s. 297). En beskrivelse av en generell utvikling ny erkjennelse blant moderate krefter i Nasjonalistpartiet, støtter at F.W de Klerk også tok del i en slik personlig utvikling av sitt syn ((De Klerk, 1991, s. 120). Politisk og historisk forskning har imidlertid ikke konkludert, kanskje fordi F.W de Klerk var svært privat i sine uttalelser i samtiden og holdt tilbake sin motivasjon selv for nære venner og kolleger (Glad og Blanton, 1997).

I ettertid gjennomførte den nye administrasjonen i Sør-Afrika en prosess som skulle belyse og hele sår fra fortiden, den såkalte kommisjonen for sannhet og forsoning (Meredith, 2011, s. 660). F.W de Klerk opplevde at kommisjonen var mer opptatt av å finne syndere og fordele skyld enn forsoning (De Klerk, 1998, s.380). Han har fått støtte for dette fra den internasjonalt anerkjente forskeren professor Antjie Krog som kritiserte kommisjonen for i stor grad å la seg påvirke av ulike interessegrupper, noe som ikke legger et godt grunnlag for å vurdere etiske og moralske aspekter (Jantjes, 2009, s. 159).

Etter som årene gikk ble han mer åpen om sine tanker, men dette kan selvfølgelig være farget av ettertidens fortolkninger. I sin selvbiografi kommer han med en klar innrømmelse at apartheid etter hans syn var feilslått og tilbød en unnskyldning til millioner av sør-afrikanere som hadde blitt utsatt for overgrep,

forfølgelse og uverdigg behandling slik som diskriminering på bakgrunn av rase og ingen mulighet for demokratisk deltagelse i sitt eget land (De Klerk, 1998, s. 378).

En liknende unnskyldning ble også etter hans død publisert som et filmopptak fra en aldrende politiker som ville forsikre verden om sitt syn (www.fwdeklerk.org).

Konsistensen i disse uttalelsene fremstår autentisk og bidrar til å styrke troverdigheten i hans beskrivelse av sin drivkraft som verdibasert. Dette kan ses som et tegn på samsvar mellom liv og lære og at han levde sin fortelling med overbevisning. Det siste er et viktig poeng for Howard Gardner når autentisitet skal vurderes (Gardner, 2011, s.277).

Hvis vi ser på dydsetikken som et narrativ, kan vi si at F.W de Klerk innfrir ved at han finner anledningen til å virkeliggjøre sine beste muligheter, eller lever sin historie som medmenneske (Henriksen og Vetlesen, 2006, s. 138). Hans moralske ansvarssevne synes å ha vært høyt utviklet gjennom evnen til å ta ansvar for andre gjennom modne beslutninger i møte med etiske dilemmaer.

Analysen av F.W de Klerks ledergjerning sett i lys av sentrale etiske teorier er oppsummert i tabell 3.

Plikt	Nytte	Dyd
Det gode er det rette	Godt formål	En god person
Samfunnsoppdrag	Samfunnet som helhet	Storsjelet leder
Demokratiske prinsipper	Mål som virkeliggjøres	Karakter og dømmekraft
Menneskerettigheter	Mer omfattende gevinst	Troverdighet
Kristne verdier	Egennytte i bakgrunnen	Moralsk bevissthet

Tabell 3: F.W de Klerks handlinger sett i lys av etiske teorier

5.3 I hvilken grad kan teorien om definerende øyeblikk belyse valget om å gi fra seg overmakten til et demokratisk valgt flertallstyre?

5.3.1 Definerende øyeblikk

I teorien om definerende øyeblikk står handlingen sentralt. Forfatteren Joseph Badaracco mener at noen øyeblikk definerer oss som mennesker (Badaracco, 1997, s.63). Det er ikke gitt hva som er rett å gjøre, men det kreves valg. Det kan til og med være at valget står mellom rett og rett eller enda verre galt mot galt. Valget forplikter og bygger karakter. På denne måten tar teorien oss videre fra enkeltstående etiske dilemmaer (Bjartveit et.al, 2012, s. 163).

Da gjelder det å identifisere og mestre slike definerende øyeblikk. Valget tester om du som person lever opp til dine idealer, det avdekker hvem du egentlig er og former deg. Valget du tar er irreversibelt, og du må stå for noe. Definerende øyeblikk knytter seg altså til spørsmål om hvordan vi forstår oss selv og hva vi velger å være (Bjartveit et.al, 2012, s.163). Teorien er mer opptatt av hva vi faktisk gjør enn hva vi har uttalt som visjon. Dette krever selvransakelse og verdier må vedlikeholdes, og prosessen må gjentas ved neste korsvei (Badaracco, 1997, s.64)

5.3.2 Erfaringer og dannelse

Den amerikanske psykolog og pedagog John Dewey (1859-1952) fremholdt at vi lærer og utvikler oss som et resultat av erfaringer og interaksjoner med verden. Han mente at det gode ikke finnes som et abstrakt formål eller konkret sluttmaal, men realiseres i erfaringsforløpet. Utvikling blir på denne måten en forpliktende og irreversibel handling som leder til dannelse (Løvlie, 2013, s. 254). Dewey benyttet vitenskapelige metoder for å undersøke moralske og politiske problemstillinger. Teorien har blitt kritisert, men hevdes å være gyldig for å beholde et kritisk blikk på endringer på tvers av kulturer og endrete forutsetninger (Sorell, 2013). Linjene til teorien om definerende øyeblikk er åpenbar ved at mange dilemmaer ikke har noen tydelige svar. Noen valg er så viktige at de ikke bare tester og avdekker hvem vi er, men de former også vår fremtid.

5.3.2 Frederik de Klerk og hans definerende øyeblikk

F.W de Klerks ledergjerning kan belyses gjennom teorien om definerende øyeblikk. Han ble stilt ovenfor valg som testet hans idealer og styrke, og han ble formet av møtene med samfunnets utfordringer (Glad og Blanton, 1997). Hans bror konkluderte med at han hadde tre helt nødvendige egenskaper for å bidra til en vellykket transformasjon for Sør-Afrika: 'evne til å lese det politiske landskap korrekt, evne til å komme med langsiktige budskap til riktig tid og klarhet og styrke til å ta en avgjørelse og stake ut en ny kurs' (De Klerk, 1991, s. 100).

Jeg har valgt ut tre situasjoner som etter min mening utgjør definerende øyeblikk i F.W de Klerks lederskap som vist i tabell 4.

Definerende øyeblikk	Valg for fremtiden
Innsettelsestalen som president	Langsiktig budskap til riktig tid
Forhandlinger fremfor konfrontasjon	Styrke til å stå ved en avgjørelse
Aksept for valgresultatet	Avgi makt og kontroll på utviklingen

Tabell 4: F.W de Klerks definerende øyeblikk som formet ham i ettertiden

Innsettelsestalen som ble avgitt 6. september 1989 ble et vendepunkt for både Sør-Afrika og presidenten (De Klerk, 1991, s. 34). Talen er gjengitt i sin helhet brorens biografi, og den er krystallklar og sterk i sitt budskap. I hovedsak bygget han opp en overbevisende tale ved hjelp av logos (argumenter og fakta) og etos (etablering av seg selv og den nye regjeringen som instrumenter for endring). Han spilte i mindre grad på å vekke følelser (etos) hos publikum da hensikten nok var å redusere konfliktnivået i befolkningen (Gabrielsen og Christiansen, 2010, s. 19). Han fremstilte fred og forsoning forhandlinger som motstykket til eksisterende voldshendelser, spenninger og konflikt. Han lofte forhandlinger hvor målet var et demokratisk Sør-Afrika med like rettigheter for alle borgere og manet til tverrpolitisk samarbeid om en slik løsning. Han opphevet forbudet mot politiske organisasjoner som ANC og lofte frigjøring av politiske fanger deriblant Nelson Mandela (De Klerk, 1991, s. 42).

Mandela gir i sin selvbiografi 'Veien til Frihet' ros for de Klerks innsettelsestale, og fremholder at F.W de Klerk gjorde det ingen annen leder hadde gjort, han plukket fra hverandre apartheid-systemet, og med et feiende slag hadde han praktisk talt normalisert situasjonen i Sør-Afrika over natten (Mandela, 1994, s. 540). F.W de Klerk selv beskriver selv en følelse av skjebne og visshet om at talen var startskuddet for en ny epoke, med en spenning knyttet til hvordan budskapet ville bli mottatt (De Klerk, 1998, s. 165).

Politiske forskere i samtiden mente at F.W de Klerk også hadde evnen til å formulere visjonen om behovet for endringer og en demokratisk utvikling slik at den med overbevisning kunne formidles også til egne tilhengere, en egenskap som egentlig tilhører den karismatiske ledertypen (Glad og Blanton, 1997). Han fremstod som ærlig og autentisk med politiske ferdigheter som ga muligheter for å påvirke - og samtidig oppnå tillit og støtte for seg selv (Ferris et.al, 2005, s.7). Innholdet i talen kom likevel overraskende på mange som trodde at den nye presidenten ville være mer lik sin forgjenger og snakke om reformer, men ikke en full transformasjon (Glad og Blanton, 1997). Talen var nok også ment for det internasjonale publikum som trengte å høre at endringer var forestående (Meredith, 2011, s. 436). Det kan være at 'kongstanken' i F.W de Klerks lederskap lå her (Bjartveit, 2020, s. 62). Dette var øyeblikket hvor han kunne forme og stake ut kursen mot en fremtid for Sør-Afrika som et stabilt demokrati. Budskapet var langsiktig og ble levert på riktig tid (De Klerk, 1998, s. 166).

Det neste definerende øyeblikk presenterte seg ved behovet for at F.W de Klerk evnet å holde fast ved sin overbevisning til tross for økende voldshendelser og sterk politisk motstand. Hans idealer ble testet ettertrykkelig. Han satt med statsmakten, militæret, politiet og sikkerhetsstyrkene under sin kontroll, men stod fast ved at forhandlinger var den eneste veien videre (De Klerk, 1998, s. 438).

Han måtte stå i dette som et eksempel på at store endringer skaper motmakt. Kampen var ikke over selv om det første slaget var vunnet (Bjartveit et.al, 2012, s.188). Sterke følelser kan i en slik situasjon inspirere motfortellinger (Gardner, 2011, s. 45). F.W de Klerk medgir at han ble fristet til å tvile på motpartens ærlige intensjoner, involvering i hemmelige forhandlinger og ubevisst støtte videre voldshandlinger (De Klerk, 1998, s. 177). Beskyldninger kom også fra ANC mot

regjeringen, og det var her sentralt for F.W de Klerk å ikke la dette eskalere konflikten og ta ansvar for dette på ledernivå (De Klerk, 1998, s.206).

I filmen 'Long Walk to Freedom' (www.imdb.com) beskrives dette vendepunktet eller øyeblikket som en telefonsamtale mellom F.W de Klerk og Nelson Mandela om at volden måtte avsluttes. Samtalen fant sted i desember 2021 ved innledningen av forhandlingene om en ny grunnlov, og fremstillingen støttes delvis i Nelson Mandelas biografi, men er her beskrevet i mindre glamorøse ordelag (Mandela, 1994, s.579). Resultatet ble likevel en drivkraft mot at Enighetsprotokollen ble underskrevet 26. september 1992 (Mandela, 1994, s. 587). Forhandlingene skulle imidlertid vare enda et år før den nye grunnloven var klar, og F.W de Klerk og Nelson Mandela sammen ble tildelt Nobels Fredspris for sin innsats. Mandela sa da i sin tale at F.W de Klerk hadde fremsynthet til å innse og akseptere at alle folkeslag i Sør-Afrika gjennom forhandlinger og likeverdig deltakelse i prosessen sammen måtte avgjøre hvordan fremtiden skulle formes (Jantjes, 2009, s.79). Det var her han viste styrke til å stå ved sin avgjørelse.

Det tredje definerende øyeblikk jeg vil trekke frem er aksept av valgresultatet etter Sør-Afrikas første demokratiske valg hvor hele den voksne befolkningen ble gitt stemmerett. Valget ble avholdt 26. april 1994. Det gikk ganske rolig for seg og ble oppfattet svært høytidelig (Meredith, 2011, s. 438). Valget hadde nok sine uregelmessigheter ettersom det ikke var enkelt å sørge for at alle uregistrerte stemmeberettigede ble registrert i tide, og utilbørlig påvirkning fra lokale ledere ble bemerket (De Klerk, 1998, s.335). Valget varte i fire dager for at flest mulig skulle få brukt sin stemmerett, og mange hvite var nok også glade for å bli kvitt stemplet som undertrykkere (Meredith, 2011, s. 439).

Krefter i Nasjonalistpartiet ville utfordre valgresultatet, men her var F.W de Klerk helt klar. Han skrev at utfallet av valget var et resultat alle ønsket å leve med og aksepterte nederlaget (De Klerk, 1998, s.336). Prosessen omtalte han som sitt 'Rubicon' med referanse til den romerske keiser Julius Cæsars retur fra slagmarkene i Gallia hvor han ved å krysse elven var vel vitende om konsekvensene (De Klerk, 1998, s. 103). Forskjellen var at Cæsar søkte makt, mens F.W de Klerk ga makten fra seg. Med dette understøttet han enigheten som var oppnådd, men ga samtidig avkall på kontroll over den videre utviklingen.

6.0 Avslutning og konklusjon

Frederik Willem de Klerk var Sør-Afrikas siste president under apartheid-tiden. Hans valg om å gi fra seg makt og med det legge grunnlaget for et demokratisk Sør-Afrika med flertallsstyre er et lyspunkt i landets historie. Problemstillingen for min analyse har vært om dette var en pragmatisk eller verdibasert handling.

Han har både i samtiden og av historikere blitt oppfattet som en pragmatiker, og han er beskrevet som en overgangsfigur og en brobygger. Han ledet således i en retning som ville redusere egen makt og mulighet for videre påvirkning. Det var et påtrengende behov for endringer, og landet var utsatt for et stort internasjonalt press. F.W de Klerk leste dette politiske landskapet godt og fant frem til effektive løsninger, og var på den måten en pragmatisk leder. Hans handlinger var likevel ikke rent reaktive, og hans egne tekster har et ideologisk preg over seg med et genuint ønske om en bedre fremtid i fred og forsoning. Vi kan si at han var med på å skape et nytt politisk klima for forhandling og internasjonal anerkjennelse.

F.W de Klerk selv så på drivkraften bak nødvendige endringer som sammensatt av en samtid med store politiske endringer, indre motsetninger og en personlig overbevisning. Han var villig til å ta høy risiko og lede etter en visjon om et nytt Sør-Afrika. Moralske og etiske prinsipper synes tydelig å understøtte en slik indre overbevisning. Både samfunnsoppdraget, religiøs overbevisning og en stor tro på demokratiske prinsipper fremkommer som uttalte mål. Han handlet dessuten åpenbart med samfunnet som helhet høyest prioritert, med egennytte i bakgrunnen og en mer omfattende gevinst som retningsgivende. Hans karakter og moralske bevissthet er det færre kilder som kan verifisere, men gjennom handlinger har hans egne uttalelser om et indre moralsk kompass troverdighet. Han fremstår som autentisk med høy moralsk kompetanse.

Teorien om definerende øyeblikk bygger opp under den samme argumentasjonen. I møte med definerende øyeblikk hadde F.W de Klerk evnen til å lese situasjonen og stå fast ved sine idealer. Definerende øyeblikk var således med på å forme fremtiden i hans transformative lederskap, og bygget karakter gjennom endring i holdninger. Han leverte et langsiktig budskap til riktig tid, stod ved sine beslutninger og valgte til slutt å gi fra seg både makt og kontroll på utviklingen.

Det kan alltid innvendes at problemstillingen for en oppgave i seg selv er en form for forforståelse. Tiden har gått siden hendelsene som analyseres, og oppfatninger som allerede eksisterte i samfunnet og hos meg selv vil påvirke analysen. Uansett er resultatet at en høyere grad av forståelse oppnås.

Min konklusjon blir at F.W de Klerks valg fremstår som verdibasert med et tydelig innslag av etisk forpliktelse, selv om en slik erkjennelse kan ha forsterket seg i ettertid. Både samtidige og nyere kilder støtter opp om en slik vurdering, og hans håp for et demokratisk Sør-Afrika med plass til alle var tydelig allerede ved innsettelsen som president. Selv F.W de Klerks kritikere er klare på at uten hans sterke lederskap og veivalg ville utgangspunktet for fred og forsoning vært dårligere. Makten er kanskje best når den ikke blir brukt.

Referanser

Allison, S.T, Goethals, G.R., Kramer, R.M. (2016) Handbook of Heroism and Heroic Leadership. Routledge, Milton Park.

Badaracco, J. (1997). Defining moments – When managers must choose between right and right. Harvard Business School Press, Boston.

Bjartveit, S. (2020). Akillevs. Ulysses, Oslo.

Bjartveit, S., Eikeset, K., Kjærstad, T. (2012). Roma Victrix. Fagbokforlaget, Oslo.

Bjartveit, S., Kjærstad, T. (1996). Kaos og kosmos - byggesteiner for individer og organisasjoner. Kolle Forlag, Oslo.

Blackburn, S. (2021). Ethics – A very short introduction. Oxford University Press, Oxford.

Conger, J.A, Kanungo, R.N. (1998). Charismatic leadership in organizations. Sage, Thousand Oaks.

De Klerk, F.W. (1998). The Autobiography – The Last Trek - A New Beginning. MacMillan, London.

De Klerk, W. (1991). F.W De Klerk – The Man in his Time. Jonathan Ball Publishers, Johannesburg.

Engelstad, F. (1999). Om makt – Teori og kritikk. Ad Notam Gyldendal, Oslo.

Ferris, G., Davidson, S., Perrewe, P. (2005). Political skill at work: Impact of work effectiveness. Davies-Black, Mountain View.

Gabrielsen, J., Christiansen, T.J. (2010). Talens Magt – Indføring i Mundtlig retorik. Hans Reitzels Forlag, København.

Global Leadership Foundation. (2020). F.W de Klerk. www.g-l-f.org.

Grønmo, S. (2004). Samfunnsvitenskapelige metoder. Fagbokforlaget, Bergen.

- Gardner, H. (2011). *Leading minds. An anatomy of leadership*. Basic Books, New York.
- Glad, B., Blanton, R. (1997). F.W de Klerk and Nelson Mandela. A study in cooperative transformational leadership. *Presidential Studies Quarterly*. 27(3): 565-690.
- Goleman, D. (1998). What Makes a Leader? *Harvard Business Review*. 76(6), 93-102.
- Gutting, G. (2019). *Focault – A very short introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Henriksen, J., Vetlesen, A.J. (2006). *Nærhet og distanse: Grunnlag, verdier og etiske teorier i arbeid med mennesker*. Gyldendal, Oslo.
- Jantjes, G. (2009). *Strengths and convictions – The Life and Times of the South African Nobel Peace Prize Laureates*. Press Publishing, Oslo.
- Keet, B.B. (1957). *The Ethics of Apartheid. The thirteenth address in the Hoernle Memorial Lecture series delivered by professor B.B Keets. The South African Institute of Race Relations (SAIRR), Johannesburg.*
- Johannessen, A., Tufte, P.A., Christoffersen, L. (2021). *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. Abstrakt forlag AS, Oslo.
- Kellermann, B. (2007). What every leader needs to know about Followers. *Harvard Business Review*, 12: 84-91.
- Krogh, T. (2003). *Historie, forståelse og fortolkning. Innføring i de historisk-filosofiske fags fremvekst og arbeidsmåter*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Kotzé, H., Geldenhuys, D. (1990). F.W De klerk: A study in political Leadership. *Leadership*. 9(7): 12-28.
- Luthans, F., Avolio, B.J. (2003). Authentic leadership: A positive developmental approach. I: Cameron, K.S., Dutton, J.E., Quinn, R.E. (Red.), *Positive Organizational Scholarship* (s. 241-261). Barrett-Koehler, San Fransisco.
- Løvlie, L. (2013). Dewey: Danning til demokrati. I: Straume, I.S. (Red), *Danningens Filosofihistorie* (s. 252-263).

Mandela, N. (1994). *Veien til Frihet*. Aschehoug, Oslo.

Meredith, M. (2011). *The State of Africa – A History of the Continent since Independence*. Simon and Schuster, London.

Mumford, M.D. (2006). *Pathways to outstanding leadership – A comparative analysis of Charismatic, Ideological and Pragmatic Leaders*. Psychology Press, London.

Ridley, M. (1996). *The origins of virtue*. Penguin Books, London.

Skjervheim, H. (1996). *Deltakar og tilskodar og andre essays*. Aschehoug, Oslo.

Sorrell, K. (2013). Pragmatism and moral progress: John Dewey's theory of social inquiry. *Philosophy & Social Criticism*, 39(8), 809–824.

The Nobel Peace Prize. (1993). Nobel Prize Outreach. www.nobelprize.org.

Venter, J.J. (1999). H.F. Verwoerd: Foundational aspects of his thought. *Koers*, 64(4), 415-442.

F.W de Klerk Foundation. (1999). Together we can all protect our Constitution. www.fwdeklerk.org

Wyller, T. (1996). *Etikkens historie – En systematisk fremstilling*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.